

વીર સંવત ૨૪૯૨, મહા સુદ ૧૩, ગુરુવાર
તા. ૩-૨-૧૯૬૬, ગાથા ૬ થી ૮. પ્રવચન નંબર-૧૬

‘દૌલતરામજી’ કૃત ‘છ ઢાળા’ની ત્રીજી ઢાળનો પાંચમો શ્લોક પૂરો થયો. (હવે) છઠ્ઠો. ‘નિકલ પરમાત્માનું લક્ષણ...’ એટલે શરીરરહિત સિદ્ધ ભગવાનનું લક્ષણ ‘પરમાત્માના ધ્યાનનો ઉપદેશ.’

જ્ઞાનશરીરી ત્રિવિધ કર્મ-મલ, વર્જિત સિદ્ધ મહંતા;
તે હેં નિકલ અમલ પરમાત્મ, ભોગેં શર્મ અનંતા.
બહિરાતમતા હેય જાનિ તજિ, અન્તર-આત્મ હૂજે;
પરમાત્મકો ધ્યાય નિરંતર, જો નિત આનંદ પૂજે. ૬.

શું અધિકાર ચાલે છે ? વ્યવહાર સમક્રિતમાં નવતત્ત્વમાં જીવતત્ત્વની વ્યાખ્યા ચાલે છે. એટલું બધું યાદ શેનું રહે ? વ્યવહાર સમક્રિતમાં સાત તત્ત્વ જે શ્રદ્ધારૂપે, ભેદરૂપે સાત તત્ત્વ છે એમાં જીવતત્ત્વની (વ્યાખ્યા ચાલે છે). વ્યવહાર સમક્રિતમાં નિશ્ચય સમક્રિતવંત શી રીતે સાતને જાણે, માને ? કે, આવા તત્ત્વને જાણે, માને એને વ્યવહાર સમક્રિતનો વિષય કહેવામાં આવે છે.

જીવની પર્યાયમાં બહિરાત્મા અને અંતરાત્માની વાત આવી ગઈ. જીવતત્ત્વની ત્રણ પ્રકારની પર્યાય (છે). એક બહિરાત્મા, એક અંતરાત્મા અને એક પરમાત્મા. નિશ્ચયથી આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવને અભેદ દષ્ટિમાં નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનના કાળમાં (લીધો છે) એને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનમાં જીવતત્ત્વની આવા ત્રણ પ્રકારની પર્યાયો એના સમક્રિતના વિષયમાં શ્રદ્ધામાં હોય છે. સમજાણું કાંઈ ? એમાં બહિરાત્માની વાત આવી ગઈ, અંતરાત્માની આવી ગઈ. પરમાત્માના એક ભાગની આવી ગઈ. શરીરરહિત અરિહંત ભગવાનની વાત આવી ગઈ. હવે બીજા પરમાત્માની વાત આવે છે.

‘(જ્ઞાનશરીરી)...’ એટલો ફેર પાડ્યો. અરિહંતને તો શરીર હોય ને ? અને

કેવળજ્ઞાની હોય (જે) લોકાલોકને જાણે. એવા અરિહંતને, સમ્યગ્દષ્ટિ વ્યવહાર સમક્રિતમાં એને બરાબર ઓળખીને જાણે. સશરીરી અરિહંતને (એ પ્રકારે જાણે). હવે અશરીરી સિદ્ધને (જાણે છે). એટલે શબ્દ એ વાપર્યો-‘જ્ઞાનશરીર’. સિદ્ધ ભગવાનને આ શરીર હોતું નથી. જ્ઞાનશરીર હોય છે, એકલું ચૈતન્ય. એ ‘(ત્રિવિધ)...’ એટલે એ જ્ઞાનશરીરી જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મરહિત છે. જ્ઞાનશરીરી સિદ્ધ ભગવાન ‘રાગાદિ ભાવકર્મ...’ રહિત છે. ‘અને ઔદારિક શરીર વગેરે નોકર્મ, એ ત્રણ પ્રકારના (કર્મભલ) કર્મરૂપી મેલ...’ દોષથી રહિત છે. કર્મભળ-દોષ. કર્મરૂપી મેલ એ સિદ્ધ ભગવાનને હોતો નથી. એકલું જ્ઞાનસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાનઘન આખો આત્મા છે. એને આ શરીર હોતા નથી કે કર્મનો મેલ પણ હોતો નથી. એટલે કર્મના મેલથી એટલે દોષથી રહિત ‘(અમલ)’ છે, ‘નિર્મળ છે.’ એટલે નિર્દોષ છે.

‘(મહંતા) મહાન...’ સિદ્ધ છે. અરિહંતથી પણ એ સિદ્ધ મહાન છે. આઠ કર્મ નાશ થયા છે. અરિહંતને ચાર (કર્મ) નાશ થયા છે. એ ‘મહાન સિદ્ધ પરમેષ્ઠી (નિકલ)...’ એટલે શરીર વિનાના ‘પરમાત્મા છે,...’ એને સમ્યગ્દષ્ટિએ બરાબર જાણીને ઓળખવા જોઈએ. ‘તે (અનંતા) (શર્મ)ને ભોગવે છે.’ જુઓ ! અહીં વાત જ ઇ લીધી. અનંત આનંદને સિદ્ધ ભોગવે છે. સિદ્ધ શું કરે છે ? કે, અનંતા લોકાલોકને જાણે છે માટે એને સુખ છે એમ નહિ, એ તો પોતાના અનંત આનંદને જ અનુભવે છે. સમજાણું કાંઈ ?

‘(અનંત)...’ એટલે અપરિમિત ‘સુખને ભોગવે છે.’ સિદ્ધ પરમાત્મા આનંદને ભોગવે છે. કેવળી આનંદને ભોગવે છે પણ હજી એને થોડો મેલ બાકી છે, ભાવકર્મ રાગ-દ્વેષ નહિ પણ બીજા ભાવકર્મનો ઉદયભાવનો અંશ જરી છે. એથી તદ્દન અનંત આનંદ ને અવ્યાબાધ સુખને સિદ્ધ પરમાત્મા ભોગવે છે એને નિકલ પરમાત્મા-શરીરરહિત પરમાત્મા સમક્રિતદષ્ટિએ વ્યવહાર એને બરાબર ઓળખીને માનવા જોઈએ.

‘આ ત્રણમાં બહિરાત્મપણાને છોડવા યોગ્ય જાણીને...’ જાણીને. જુઓ ! બહિરાત્મા એટલે શરીર અને રાગાદિ મારા છે એવી બહિરાત્મબુદ્ધિ. એવી બહિરાત્મબુદ્ધિને બહિરાત્મા છે તેને જાણવા જોઈએ. ‘છોડવા યોગ્ય જાણીને અને તેને

તજીને...’ જોયું ? હેય જાણીને તજવા લાયક છે. પોતાને પણ બહિરાત્મપણું છોડવાલાયક છે, એ તો સમ્યગ્દષ્ટિ છે એટલે. પણ જે બહિરાત્મા જીવ છે એને પણ શ્રદ્ધામાં એ બહિરાત્મા ઠીક નથી એમ છોડવાલાયક છે. સમજાણું કાંઈ ?

જે કોઈ પુણ્યમાં ધર્મ માનનારા, પાપથી સુખ માનનારા, શરીરની ક્રિયાથી આત્માને (લાભ) માનનારા એ બધા બહિરાત્મા (છે). આત્માનો સ્વભાવ નથી, એથી વિપરીત વિકાર અને અજીવતત્ત્વમાં પોતાપણું માનનારા જીવોને શ્રદ્ધામાંથી છોડવાલાયક છે. એ બહિરાત્મપણું છે એ વ્યવહારે પણ આદરવા લાયક નથી.

મુમુક્ષુ :- ... દેહ....

ઉત્તર :- એ દેહમાં બધું આવી ગયું. દેહ એટલે શરીર અને અંદર કાર્મણદેહ એમાં વિકારી પરિણામ એ બધું આવી ગયું. સમજાણું કાંઈ ?

‘અંતરાત્મા થવું જોઈએ...’ જુઓ ! બહિરાત્મા છોડીને અંતરાત્મા પુણ્ય-પાપના રાગ વિનાની ચીજ આત્માની છે, શરીરાદિ રહિત છે એવા આત્માની અંતરાત્મ દશા પ્રગટ કરવી જોઈએ. જોયું ? બહિરાત્માને છોડવો, અંતરાત્માને પ્રગટ કરવો. ‘અને (નિરંતર) પરમાત્મપદનું ધ્યાન કરવું જોઈએ...’ એ પરમાત્માનું ધ્યાન (એટલે) અરિહંત અને સિદ્ધ પરમાત્મા. સમજાણું કાંઈ ? આપણે એ ‘નિજ’ શબ્દ નાખ્યો છે. મૂળ તો અરિહંત અને સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું. આ ત્રણની અંદરની આ બે વ્યાખ્યા છે. સમજાણું કાંઈ ? એ તો આપણે અહીંયાં ‘નિજ’ નાખ્યું છે. બાકી કહેનારનો આશય તો જીવની ત્રણ પ્રકારની પર્યાય (છે). બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્મા. એ બહિરાત્માની પર્યાય છોડી, અંતરાત્મા થઈ, પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. કહો, સમજાણું કાંઈ ?

એ અરિહંત અને સિદ્ધ બે પરમાત્માને ધ્યાનમાં લઈને એકાગ્ર થવું જોઈએ. એટલે એનો અર્થ થયો કે સ્વરૂપ તરફની એકાગ્રતા કરવી એ અરિહંત અને પરમાત્માનું ધ્યાન કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ ? ‘જે વડે...’ એ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી ‘નિત્ય અર્થાત્ અનંત આનંદ પ્રાપ્ત કરાય છે.’ લ્યો ! એનું ધ્યાન કરવાથી. દેખો ! કષાય, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પનું નહિ. બહિરાત્માને છોડી દીધો. અંતરાત્મા પોતે જ્ઞાનાનંદ થઈને પૂર્ણ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું. એટલે સ્વભાવ સન્મુખની ઉગ્ર એકાગ્રતા કરવી. સમજાણું

કાંઈ ? પુણ્ય-પાપના વિકલ્પો, શરીરાદિ મારા નથી એમ બહિરાત્મપણું છોડી દઈ, અંતરાત્મા એટલે શુદ્ધ જ્ઞાયકમૂર્તિ છે એનું ભાન કરી અને પરમાત્મા પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માનું ધ્યાન કરવું. એ પૂર્ણ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે આત્માની શુદ્ધતાનો ઉગ્રપણે પુરુષાર્થ કરવો. સ્વભાવમાં ઉગ્ર પુરુષાર્થ કરવો એ પરમાત્માનું ધ્યાન કહેવાય છે.

‘જે વડે નિત્ય અર્થાત્ અનંત આનંદ પ્રાપ્ત કરાય છે.’ જુઓ ! એવો આનંદ પ્રગટે કે સાદિઅનંત નિત્ય અનંત આનંદ (રહે). નિત્યનો અર્થ કયો અનંત. અનંત એટલે અંત ન આવે. એવો અનંત આનંદ વર્તમાન પણ અનંત અને અનંત એટલે અંત ન આવે એવો નિત્ય આનંદ, એમ. સમજાણું કાંઈ ? આત્માના આનંદસ્વરૂપની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરીને તેમાં લીન થતાં એણે પરમાત્માનું ધ્યાન કર્યું કહેવાય. એને અનંત એટલે જે આનંદની પ્રાપ્તિ થતાં અનંત આનંદ થાય અને અનંત એટલે અંત નામ નાશ ન થાય. એવા અનંત આનંદની પ્રાપ્તિ આત્માને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપના ધ્યાનથી થાય છે. સમજાણું કાંઈ ? જુઓ ! આમાં શુભાશુભ પરિણામનું ધ્યાન કરવાની છોડવાની વાત કીધી. શુભ પરિણામથી આગળ વધે (અને) પરમાત્મા થાય એમ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નાશ નહિ. કાળ એટલે નાશ નહિ, અનંત એટલે વર્તમાનમાં અમાપ આનંદ, એમ. ‘અપરિમિત’ શબ્દ પહેલા આવી ગયો હતો ને ? સમજાણું કાંઈ ? એમાં અનંતાનો અર્થ કયો હતો. અનંતાનો અર્થ જ અપરિમિત કયો હતો. જુઓ ! છે ને શબ્દાર્થમાં ? અનંતાનો અર્થ અપરિમિત કયો હતો. ‘ભોગે શર્મ અનંતા’ પછી કહ્યું કે, ‘જો નિત આનંદ પૂજે.’ પ્રગટ કરે એમાં આમ લીધું. નિત્ય આનંદ પ્રગટ થાય એટલે આનંદ એવા આત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન, શુદ્ધ અખંડ આનંદનું ધ્યાન કરતાં નિત્ય આનંદ રહે. કેવો ? કે, અપરિમિત આનંદ પ્રગટ થાય અને નિત્ય રહે એવા આનંદની પ્રાપ્તિ એને થાય. કહો, સમજાણું આમાં ? ઘણાં કહે, ફલાણા નવકારનું ધ્યાન કરવું ને ફલાણું કરવું, એ નહિ. એ તો અરિહંત અને સિદ્ધ પરમાત્મા છે, પૂર્ણાનંદ પૂર્ણ ધ્યેય પૂર્ણ પ્રગટ થયું એનું અંતરમાં ધ્યાન કરતાં નિત્ય આનંદની દશા એને

પ્રગટ થાય.

ભાવાર્થ :- ‘ઔદારિક આદિ શરીર રહિત શુદ્ધજ્ઞાનમય,...’ ભગવાન સિદ્ધ પરમાત્મા છે. એ ‘દ્રવ્ય-ભાવ-નોકર્મ રહિત, નિર્દોષ અને પૂજ્ય સિદ્ધ પરમેષ્ઠી...’ સિદ્ધ ભગવાન તદ્દન નિર્દોષ (છે) એને કંઈ પણ અંશે દોષ રહ્યો નથી. અને ‘નિકલ...’ ‘પૂજ્ય સિદ્ધ પરમેષ્ઠી નિકલ...’ નામ શરીરરહિત છે. તેને ‘પરમાત્મા કહેવાય છે. તે અક્ષય અનંત કાળ સુધી અનંત સુખનો અનુભવ કર્યા કરે છે.’ ભવિષ્યમાં અક્ષય એટલે કાળનો ક્ષય થાય નહિ. એવો અક્ષય અનંત કાળ, અક્ષય અનંત કાળ. એમ. ‘અનંત સુખનો અનુભવ કર્યા કરે છે.’

‘આ ત્રણમાં બહિરાત્માપણું મિથ્યાત્વ સહિત હોવાથી હેય (છોડવા લાયક) છે,...’ સમજાણું કાંઈ ? પુણ્ય-પાપથી ધર્મ માનવો, એ છોડવા લાયક છે. ‘તેથી આત્મહિતેચ્છુએ તેને છોડીને અંતરાત્મા (સમ્યગ્દષ્ટિ) બનીને...’ અંતરાત્મા બનીને. શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિની શ્રદ્ધા-સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન પ્રગટ કરીને ‘પરમાત્માપણું પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ,...’ અરિહંત અને સિદ્ધ થવું જોઈએ. એ ત્રણમાં ને ત્રણની વાત કરી. બહિરાત્મા છોડી, અંતરાત્મા પ્રગટ કરી અને પરમાત્મા પ્રગટ કરવો. ‘પરમાત્માપણું પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.’

‘કારણ કે તેથી હંમેશાં સંપૂર્ણ અને અનંત આનંદ (મોક્ષની) પ્રાપ્તિ થાય છે.’ પૂરા આનંદની, અપરિમિત આનંદની અને અનંત એટલે નાશ ન થાય એવા આનંદની સિદ્ધ ભગવાનને પ્રાપ્તિ થાય છે. કહો, સમજાણું આમાં ? આ ‘છ ઢાળા’ તો ઘણાને મોઢે હશે. આ તો ઘણાએ વાંચી હશે ને ? એ છઠ્ઠી ગાથા (પૂરી) થઈ.

અજીવ-પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યનાં લક્ષણ અને ભેદ
ચેતનતા-વિન સો અજીવ હૈ, પંચ ભેદ તાકે હૈં;
પુદ્ગલ, પંચ વરન-રસ ગંધ-દો, ફરસ વસૂ જાકે હૈં.
જિય પુદ્ગલકો ચલન સહાઈ, ધર્મ દ્રવ્ય અનરૂપી;
તિષ્ઠત હોય અધર્મ સહાઈ, જિન બિન-મૂર્તિ નિરૂપી. ૭.

અન્વયાર્થ :- જે (ચેતનતા-વિન) ચેતના રહિત છે (સો) તે (અજીવ) અજીવ (હૈ) છે; (તાકે) તે અજીવના (પંચ ભેદ) પાંચ ભેદ (હૈં) છે. (જાકે પંચ વરન-રસ) જેના પાંચ વર્ણ અને પાંચ રસ, (ગંધ-દો) બે ગંધ અને (વસૂ) આઠ (ફરસ) સ્પર્શ (હૈં) હોય છે તે (પુદ્ગલ) પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. (જિય) જીવને [અને] (પુદ્ગલકો) પુદ્ગલને (ચલન સહાઈ) ચાલવામાં નિમિત્ત [અને] (અનરૂપી) અમૂર્તિક છે તે (ધર્મ દ્રવ્ય) ધર્મ દ્રવ્ય છે તથા (તિષ્ઠત) ગતિપૂર્વક સ્થિતિ પરિણામને પ્રાપ્ત [જીવ અને પુદ્ગલને] (સહાઈ) નિમિત્ત (હોય) હોય છે તે (અધર્મ) અધર્મ દ્રવ્ય છે. (જિન) જિનેન્દ્ર ભગવાને આ અધર્મ દ્રવ્યને (બિન-મૂર્તિ) અમૂર્તિક, (નિરૂપી) કહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- જેમાં ચેતના (જ્ઞાન-દર્શન અથવા જાણવા-દેખવાની શક્તિ) નથી હોતી તેને અજીવ કહે છે. આ અજીવના પાંચ ભેદ છે-પુદ્ગલ, ધર્મ, *અધર્મ, આકાશ અને કાળ. જેમાં રૂપ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને સ્પર્શ હોય છે તેને પુદ્ગલદ્રવ્ય કહે છે. જે સ્વયં ચાલે છે એવા જીવ અને પુદ્ગલને ચાલવામાં નિમિત્તકારણ હોય છે તે ધર્મ દ્રવ્ય છે અને સ્વયં (પોતાની મેળે) ગતિપૂર્વક સ્થિર રહેલાં જીવ અને પુદ્ગલને સ્થિર રહેવામાં જે નિમિત્તકારણ છે તે અધર્મદ્રવ્ય છે. જિનેન્દ્ર ભગવાને આ ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યને તથા હવે પછી કહેવામાં આવશે તે આકાશ અને કાળ દ્રવ્યને અમૂર્તિક (ઇન્દ્રિય અગોચર) કહ્યાં છે.

હવે ‘અજીવ-પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યનાં લક્ષણ અને ભેદ.’ શ્રદ્ધામાં અજીવતત્ત્વ એણે કેવું લેવું જોઈએ ? નિશ્ચયમાં તો આત્મા જ્ઞાયકસ્વરૂપ શુદ્ધ આનંદની પ્રતીતમાં વ્યવહાર સમક્ષિતમાં જીવની પર્યાયની શ્રદ્ધાની વાત કરી, હવે અજીવની શ્રદ્ધાની વાત કરે છે.

ચેતનતા-વિન સો અજીવ હૈ, પંચ ભેદ તાકે હૈં;
પુદ્ગલ, પંચ વરન-રસ ગંધ-દો, ફરસ વસૂ જાકે હૈં.
જિય પુદ્ગલકો ચલન સહાઈ, ધર્મ દ્રવ્ય અનરૂપી;
તિષ્ઠત હોય અધર્મ સહાઈ, જિન બિન-મૂર્તિ નિરૂપી. ૭.

બસ ! એવી એની ટૂંકી જ વ્યાખ્યા છે. ‘જે (ચેતનતા-રહિત) ચેતના રહિત...’ (છે). જેમાં જાણવું અને દેખવું એ પાંચ દ્રવ્યમાં નથી. આ શરીર, વાણી, કર્મ, જડ પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશમાં જાણવું-દેખવું નથી. જાણવું-દેખવું જેમાં નથી એ જાણવા-દેખવામાં સહાય થાય કે નહિ ?

મુમુક્ષુ :- સહાયક થવામાં શું વાંધો ?

ઉત્તર :- સહાયક થવામાં શું વાંધો આવે છે ? ધૂળેય સહાયક નથી. ઇ તો એને નિમિત્ત કહેવાય. સહાયક-ફહાયક છે નહિ. નિમિત્તની અપેક્ષાએ સહાયક કહો. જેમ અધર્માસ્તિકાયને નિમિત્ત કહેશે એમ. તોપણ એ સહાયક છે નહિ, એના વડે જ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાન તો જ્ઞાન વડે, જેમાં જ્ઞાન ભર્યું છે એના વડે થાય છે. ઇન્દ્રિયો એ તો પુદ્ગલ છે, એમાં જ્ઞાન ક્યાં છે ? મનમાં જ્ઞાન ક્યાં છે ? આંખ્યુંમાં જ્ઞાન ક્યાં છે ? આ તો જડ છે. ચેતનબિન કીધું ને ?

મુમુક્ષુ :- આંખ્યું કોણ ?

ઉત્તર :- આંખ્યું કોણ ? આત્માની આંખ્યું કે આ આંખ્યું ? આંખ્યું તો જડ છે. આખો જડ વિનાનો થાય, નિમિત્ત વિનાનો થાય તો કેવળજ્ઞાન થઈ જાય. સમજાણું કાંઈ ?

‘ચેતના રહિત છે તે અજીવ છે; તે અજીવના પાંચ ભેદ છે.’ હવે પુદ્ગલની વ્યાખ્યા કરે છે, હોં ! ‘જેના પાંચ વર્ણ...’ છે. દેખો ! એ પુદ્ગલમાં પાંચ વર્ણ છે. ત્યાં ચેતના નથી, ત્યારે છે શું હવે ? એમ કહે છે. સમજાણું ? આત્મા સિવાય પાંચ દ્રવ્યમાં ચેતના-જાણવું-દેખવું, જાણવું-દેખવું એવી ચેતના નથી. ત્યારે છે શું હવે નથી ત્યારે ? કે, પુદ્ગલમાં તો પાંચ વર્ણ છે. કાળો, રાતો, લીલો, પીળો આદિ વર્ણ. ‘પાંચ રસ...’ છે. ખાટો, મીઠો આદિ (રસ) પુદ્ગલમાં છે, હોં ! આત્મામાં નથી. ‘બે ગંધ...’ છે અને પુદ્ગલમાં ‘આઠ સ્પર્શ...’ છે. આત્મામાં નથી. આત્મા ચેતનાસહિત છે. આ ચેતનારહિત છે. ‘તે પુદ્ગલદ્રવ્ય...’ જાણો. સમ્યગ્દષ્ટિએ વ્યવહાર સમકિતમાં એને પુદ્ગલ દ્રવ્ય, ચેતના વિનાની અજીવ ચીજને પુદ્ગલ દ્રવ્ય વર્ણવાળી છે એને પુદ્ગલ દ્રવ્ય જાણવું. સમજાણું કાંઈ ?

‘જીવને અને પુદ્ગલને...’ જુઓ ! હવે ધર્માસ્તિકાયની વાત કરે છે, પણ એની ખૂબી છે. એ ધર્માસ્તિકાય, જીવ અને પુદ્ગલ ચાલે છે, ચાલે છે—ચલન.. ચલન, ચાલે છે એને સહાયક છે. સમજાણું કાંઈ ? એટલે પાઠમાં જ એણે મૂકી દીધું. ‘ચલન સહાઈ’. સમજાણું કાંઈ ? શું કીધું ? ચૌદ બ્રહ્માંડમાં ધર્માસ્તિકાય એક અરૂપી દ્રવ્ય છે. વ્યવહાર સમક્ષિતમાં એની એણે શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ. એટલે કે એનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. એ ધર્માસ્તિકાય કેવું છે ? કે, જીવ અને પુદ્ગલ પોતાની મેળાએ ચલન કરે, ચલન કરે, ચલન કરે એટલે ગતિ કરે એને તે સહાય એટલે નિમિત્ત હોય છે. સમજાણું કાંઈ ? કહો, છે કે નહિ એમાં ? પરાણે ગતિ કરાવે ? તેથી તો એમ શબ્દ વાપર્યો છે. જીવ અને પુદ્ગલને ચલન.. ચલન સહાઈ. ચાલવામાં એટલે જીવ અને પુદ્ગલ ગતિ પોતે કરે ત્યારે તેને સહાય એટલે બીજું દ્રવ્ય છે એને સહાય કીધું એટલે નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ ?

‘અને અમૂર્તિક છે...’ એ ધર્માસ્તિકાયમાં વર્ણ, ગંધ (નથી). (પુદ્ગલમાં) વર્ણ, ગંધ સિદ્ધ કર્યા ને ? પુદ્ગલમાં પાંચ વર્ણ આદિ સિદ્ધ કર્યા. તો આમાં એ છે નહિ. અમૂર્તિક છે તે ધર્મદ્રવ્ય છે. એને ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય જાણવું જોઈએ. ‘(તિષ્ઠત)...’ જીવ અને પુદ્ગલને. જોયું ? તિષ્ઠત છે ને ? તિષ્ઠત સહાઈ-નિમિત્ત. પેલું ચલન સહાઈ હતું, આ તિષ્ઠત સહાઈ. જીવ અને પુદ્ગલ પોતે ઠરે, સ્થિર થાય. તિષ્ઠતનો અર્થ એ ગતિ કરીને સ્થિર થયોને એનો અર્થ ? કેવી ટૂંકી ભાષામાં ઘણું ગોઠવ્યું છે, હોં !

જીવ અને પુદ્ગલ આમ ગતિ કરીને તિષ્ઠત.. તિષ્ઠત-ઠરે. ધર્માસ્તિકાયનો દાખલો આપ્યો છે ને ? માછલીને જેમ પાણી (છે તેમ). માછલી ગતિ કરે તો પાણી એને નિમિત્ત કહેવાય. એમ જીવ અને પુદ્ગલ ગતિ કરે તો ધર્માસ્તિકાયને નિમિત્ત કહેવાય. ચલન સહાઈ. એમ માછલી ચાલે તો પાણી નિમિત્ત કહેવાય. એમ જીવ અને પુદ્ગલ ચાલે એને ધર્માસ્તિકાય નિમિત્ત કહેવાય. એ ધર્માસ્તિકાય આ પ્રમાણે નિમિત્ત છે એવો જ દાખલો ‘ઇષ્ટોપદેશ’માં આપ્યો છે. ધર્માસ્તિકાયવત્. જેટલા બધા નિમિત્તો છે એ ધર્માસ્તિકાયવત (છે). ચલન સહાઈ. દરેક પદાર્થ પોતાથી પોતે પરિણમે છે ત્યારે જે બીજી ચીજ હોય એને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. એ બધા ધર્માસ્તિકાયવત નિમિત્ત છે એમ ‘ઇષ્ટોપદેશ’માં સિદ્ધ કર્યું છે. પાંચે ગાથામાં ઘણી ચર્ચા થઈ ગઈ છે. સમજાણું કાંઈ ? આત્મા પોતે સમજે, ચલન સહાઈ, એમ સમજે ત્યારે ગુરુને નિમિત્ત કહેવાય છે. એનો ન્યાય ઇ મૂક્યો છે. સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- .. ચાલવામાં ધર્માસ્તિકાયની જરૂર પડે.

ઉત્તર :- જરૂર પડવાની ક્યાં વાત છે ? જરૂર પડવાની વાત આવી ? ચલન નિમિત્ત, ચલન સહાઈ. તિષ્ઠત સહાઈ એમ છે. અહીંનું વજન છે કે ન્યાંનું છે ? વજન ક્યાંનું છે ? કે, ચાલે તેને નિમિત્ત, સ્થિર (થાય) તેને નિમિત્ત. જાણે તેને નિમિત્ત. એ.. દેવાનુપ્રિયા ! આ પંડિત રહ્યા. કરે કે નહિ અર્થ ? કરશે કે નહિ ? કહો, સમજાણું આમાં ? આ તો શબ્દના ન્યાયથી (કહીએ છીએ). સમજાય છે ? બસ ! ધર્માસ્તિકાયવત્ નિમિત્ત જાણવું. સમજાણું ?

એક પરમાણુને બીજો પરમાણુ પણ પોતે પરિણમે છે ત્યારે બીજાને નિમિત્ત

કહેવાય. અહીં ચારપણે પરિણમ્યો ત્યારે બીજો ચાર હતો એને નિમિત્ત કહેવાય. ધર્માસ્તિકાયવત. પરિણમે એને નિમિત્ત, થાય એને નિમિત્ત, દશા હોય, તેને તે અસ્તિપણે નિમિત્ત હોય છે. સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અહીં તો કહે છે કે, એના પરિણમન વિના એને ચાલે નહિ, એમ કહે છે. જ્ઞાનગુણ છે ને ? એ ગુણના વર્તમાન પરિણમન વિના એનો પર્યાય ચાલે નહિ, એમ કહે છે. શું કીધું ? જ્ઞાનગુણ છે ને અંદર ? એના પરિણમન વિના એ ગુણને ચાલે નહિ. એ પરિણમન કરે ત્યારે, જ્ઞાનનું પરિણમન કરે ત્યારે ગુરુને, જેમ ચલન સહાઈ કીધું, એમ જ્ઞાનમાં નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. પહેલા-પછી વાત નથી, આ પણ અને આ પણ હોય, બસ ! આટલી વાત (છે). સમજાણું કાંઈ ? જુઓને ! વાત પણ કેટલી મૂકી છે ! પોતે જ ટૂંકામાં મૂકી છે. સમજાણું ? ટૂંકામાં બધા ન્યાયો એણે લગભગ સંક્ષેપમાં ખ્યાલમાં આવી જાય એ (રીતે) મૂક્યું છે. સમજાણું ?

અધર્માસ્તિકાય એ ગતિપૂર્વક સ્થિતિ (કરવામાં નિમિત્ત છે). તિષ્ઠત છે ને ? ‘તિષ્ઠત’ શબ્દ પડ્યો છે ને ? જેમ માણસ ચાલતો હોય ને થાક લાગ્યો હોય અને ઝાડ હોય ત્યાં જઈને બેસે. ઇ ઝાડ કાંઈ બેસવાનું કહેતું નથી. ઝાડ કહે છે ? બેસવું હોય એને નિમિત્ત ઝાડ છે. એમ જે ગતિ કરતાં સ્થિર થાય એને અધર્માસ્તિકાય નિમિત્ત છે. એમ નહોતો જાણતો અને જાણે છે એને નિમિત્ત છે. ઇ તો હજી ‘ઇષ્ટોપદેશ’માં બહુ આવશે. સમજાણું કાંઈ ? ઇ જ ‘ઇષ્ટોપદેશ’ કહેવાય. એને પ્રિય ઉપદેશ અને સત્ય ઉપદેશ એનું નામ છે. આનાથી થાય ને આનાથી થાય એ ઇષ્ટોપદેશ છે નહિ. જુઓને, ‘પૂજ્યપાદસ્વામી’ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ઝાડ આવ્યું ને ?

ઉત્તર :- ઝાડ ક્યાં આવ્યું છે ? ઝાડ પડ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ઝાડ આકર્ષણ કરે ને ?

ઉત્તર :- કોણ આકર્ષણ કરે ? ધૂળ આકર્ષણ કરે ? ચાલતો હોય એને રોકે કે, ઊભો રહે, હું ઝાડ છું ? ઝાડ દેખીને ઊભો રહે તો નિમિત્ત કહેવાય. ન ઊભો

રહે તો ચાલતો થાય, ચાલતો થાય તો ધર્માસ્તિકાય નિમિત્ત કહેવાય, સ્થિર થાય તો અધર્માસ્તિકાય (નિમિત્ત કહેવાય). એટલે ઝાડનો દાખલો (આપ્યો). સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ એ વસ્તુની સ્થિતિ એવી છે. એમાં બીજી આડીઅવળી રજુઆત કેવી રીતે કરે ? સમજાણું ? આ 'નિત વર્તના'માં જરી શંકા પડી હતી તો પંડિતજીને પૂછી જોયું કે, નિયત વર્તના એટલે વર્તવું એમ આવે છે કે નિયત વર્તવું એવું આવે છે ? શબ્દમાં જરી નિત્ય વર્તના આવ્યું છે ને ? હવે આવશે. એ કાળનું પણ સ્વતંત્ર સિદ્ધ કરવું હતું. સમજ્યા ને ? અહીં તો અત્યારે અધર્માસ્તિકાયને સિદ્ધ કરે છે.

આ વ્યવહાર શ્રદ્ધામાં આમ એણે માનવું જોઈએ. વ્યવહાર શ્રદ્ધામાં ગોટા વાળે કે, આને લઈને આ, એની વ્યવહાર શ્રદ્ધાના ઠેકાણા નથી, એમ અહીં કહે છે. સમજાણું કાંઈ ? ધર્માસ્તિકાય વિના સિદ્ધ ભગવાનને ન્યાં રહેવું પડ્યું. એમ હોય નહિ, એમ કહે છે. એ તો ચલન, પોતે પરિણામન કરે, ગતિ કરે તો પેલાને નિમિત્ત કહેવાય. ગતિ નથી તો એ તિષ્ઠ, ગતિ કરતાં સ્થિર થઈ ગયા. અધર્માસ્તિકાય નિમિત્ત છે. અહીંથી લેવું જોઈએ કે (બીજી બાજુથી) લેવું જોઈએ ? જેની વાત ઊપડે એનાથી લેવું જોઈએ કે જેની જોડે છે એનાથી-સંયોગથી વાત ઉપાડવી જોઈએ ? સ્વભાવથી વાત લેવી જોઈએ, સંયોગથી વાત ન લેવાય. સંયોગ પછી સિદ્ધ થાય. પછી એટલે ભલે સાથે હોય (પણ પછી સિદ્ધ થાય). સમજાણું કાંઈ ?

જીવ સ્વયં ગતિ - ચલન કરે તો ધર્માસ્તિકાય નિમિત્ત (છે). ત્યાં અધર્માસ્તિકાય નથી ? એ પોતે ચાલે તો ધર્માસ્તિકાયને નિમિત્ત કહેવું, સ્થિર થાય તો અધર્માસ્તિકાયને (નિમિત્ત કહેવાય). એમાં વજન આની કોરનું (-સ્વભાવનું) આવ્યું કે ન્યાંનું (નિમિત્તનું) આવ્યું ? સમજાણું કે નહિ ? આત્માની નિશ્ચય સમ્યગ્દષ્ટિમાં વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનમાં એને છ દ્રવ્યની આવી શ્રદ્ધા, જેવું છે એવું હોવું જોઈએ, એમ કહે છે. જેમ છે તેનાથી આઘુંપાઘું કરે તો એને વ્યવહારના ઠેકાણા નથી. સમજાય છે ?

ગતિપૂર્વક સ્થિતિ. 'તિષ્ઠત)...' શબ્દ છે એટલે ગતિપૂર્વક સ્થિતિ બરાબર અર્થ કર્યો છે. 'ગતિપૂર્વક જે સ્થિતિ પરિણામને...' પરિણામ એટલે ઇ પર્યાય છે ને ? 'પ્રાપ્ત...'

થાય. ‘(જીવ અને પુદ્ગલને) (સહાઈ)...’ બસ ! તિષ્ઠત, સહાઈ. તિષ્ઠત-સહાઈ. ઊભો હોય એને અધર્માસ્તિકાય સહાઈ થાય. એટલે વજન ક્યાં આવ્યું ? ઊભા રહેનાર (ઉપર આવ્યું). એમ જાણનારને વાણી નિમિત્ત થાય. કહો, સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- વ્યવહાર તો ખોટો કીધો.

ઉત્તર :- કોણે ખોટો કીધો ? વસ્તુ વ્યવહારે વ્યવહાર નથી ? નિમિત્ત નથી ? નિમિત્ત વસ્તુ નથી ? પણ નિમિત્ત ક્યારે કહેવાય ? કે, અહીં નિશ્ચય થાય ત્યારે પેલાને નિમિત્ત કહેવાય. એમ અત્યારે વાત ચાલે છે ને ! અહીં તો ભઈ ભગવાનનો કાંટો છે. સમજાય છે ? એના વ્યવહારમાં પણ જે રીતે ભેદરૂપે તત્ત્વનું જે સ્વરૂપ છે એને એ રીતે એણે માનવું જોઈએ.

‘તે અધર્મ દ્રવ્ય છે. જિનેન્દ્ર ભગવાને આ અધર્મ દ્રવ્યને...’ અને ધર્માદિ બધાને એમ લેવું. ‘જિનેન્દ્ર ભગવાને આ અધર્મ દ્રવ્યને (બિન-મૂરતિ) અમૂર્તિક કહ્યું છે.’ કહો, સમજાણું કાંઈ ? ધર્મ (દ્રવ્યમાં) ‘અનરૂપી’ આવ્યું હતું ને ? અનરૂપી. સમજાણું ? ‘જિય પુદ્ગલકો ચલન સહાઈ, ધર્મ દ્રવ્ય અનરૂપી; ‘તિષ્ઠત હોય અધર્મ સહાઈ, જિન બિન-મૂર્તિ નિરૂપી.’ બેયને કહ્યું.

ભાવાર્થ :- ‘જેમાં ચેતના (જ્ઞાન-દર્શન અથવા જાણવા-દેખવાની શક્તિ) નથી હોતી...’ કહો. આ કોડામાં (-આંખમાં), જીભમાં, શરીરમાં, આ લાકડામાં, વાણીમાં જાણવાની-દેખવાની શક્તિ નથી. ‘તેને અજીવ કહે છે.’ કહો, બરાબર છે ? જુઓ ! આ ઘડિયાલ ચાલે છે કે નહિ ? ચાલે છે એ જીવ છે કે અજીવ ? લ્યો ! ચાલે છે કે નહિ ? એક જણો કહેતો હતો, જૂનો માણસ હતો. હતો જુવાન. ઇ કહે, આ ગતિ કરે છે ઇ જીવ છે. હાલે-ચાલે ઇ જીવ. હાલે-ચાલે એ જીવ, કોણે કહ્યું ? ચેતનવાળો તે જીવ. જ્ઞાન-દર્શન સ્વભાવવાળો તે જીવ અને જ્ઞાન-દર્શન સ્વભાવ વિનાના તે અજીવ.

એ તો કહેતો હતો, મિલમાં ઝેંજીન છે એ પણ જીવ છે. મિલમાં એ નોકર હતો, એના બનેલી શેઠ હતા. ઇ કહે, જુઓ ! ઝેંજીન ચાલે છે એ જીવ છે. ઇ માનતા. ‘ખસ’માં નવું ઝેંજીન થયું ને ? ‘બોટાદ’થી ‘ખસ’. અમે એક ફેરી નીકળ્યા હતા. એક બાઈ નળિયું લઈને આવી હતી. ધૂપ નાખીને. ગાડી ચાલતી હતી ને કરતી

હતી. નવી ગાડી ચાલી ને ? ‘બોટાદ’થી ‘ખસ’ની કોર નીકળી ને ? અમે એ વખતે બરાબર વિહાર કરીને નીકળ્યા હતા. ‘બોટાદ’થી ‘ખસ’ આવતા હશે. સમજ્યા ને ? ત્યાં એ વખતે એક બાઈ ધૂપ દેતી હતી. મૂઢ કોને કહે ? આ ગતિ, આટલા લાખો મણને ચલાવે, આ તે કાંઈ દેવી વિના ચલાવે ? લાખો મણના ડબ્બા ધડધડાત ચાલે. સમજ્યા ને ? આ તો નજરે જોયેલું, હોં ! બધા નમૂના એક એક ! રેલ નીકળે છે ને ? ‘બોટાદ’થી ‘ખસ’ની પાસે. જ્યાં આગળ રેલ હોય ત્યાં આગળ એ બાઈ એમ કરતી હતી. નળિયામાં નાખી, નળિયું લાંબુ હોય ને ? એમાં અગ્નિ નાખીને એમાં ધૂપ નાખ્યો. મૂઢ તે કાંઈ જુદા વસતા હશે ? ગામમાં એમ ને એમ વસે.

મુમુક્ષુ :- શક્તિનો પ્રયોગ કરે ને.

ઉત્તર :- શક્તિ કઈ ? જ્ઞાનશક્તિ કે જડશક્તિ ? આહા..હા...!

‘તેને અજીવ કહે છે. આ અજીવના પાંચ ભેદ છે.’ સમજાણું ? ‘પુદ્ગલ, ધર્મ...’ આ ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ પેલા પુણ્ય-પાપ ન લેવા, હોં ! નીચે (મૂળ પુસ્તકમાં ફૂટનોટમાં) ખુલાસો કર્યો છે. એ લખનાર મુખ્ય છે ને ? પહેલેથી ખુસાલો કર્યો છે. કરનારા, હોં ! આ જૂનું પુસ્તક છે એમાં ખુલાસો છે. દિગંબર તરફથી છપાણું છે એમાં. સમજાણું કાંઈ ? ધર્મ અને અધર્મ એ પુણ્ય-પાપ ન લેવા. ધર્મ-અધર્મ એ ન લેવા. અહીં તો ધર્મ, અધર્મ બે દ્રવ્ય છે. જગતમાં ભગવાને જોયેલા અરૂપી (દ્રવ્ય છે). ચૌદ બ્રહ્માંડ પ્રમાણે, ચૌદ રાજુ (લોક) પ્રમાણે વ્યાપક (દ્રવ્યો છે).

‘આકાશ અને કાળ. જેમાં રૂપ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને સ્પર્શ હોય છે તેને પુદ્ગલદ્રવ્ય કહે છે. જે સ્વયં ચાલે છે...’ ચલન સહાઈ. એમ. ‘એવા જીવ અને પુદ્ગલને ચાલવામાં...’ સહાઈ એટલે નિમિત્તકારણ છે. બસ ! થઈ રહ્યું. ‘સહાઈ’ શબ્દે જ ત્યાં નિમિત્ત છે. એટલે સહાઈની વ્યાખ્યા ચોખ્ખી લેવી હોય તો ધર્માસ્તિકાયને સહાઈ કીધું છે. એનો અર્થ થઈ ગયો કે, નિમિત્ત છે. સમજાણું કાંઈ ? બીજી ચીજ એક નિમિત્ત સાથે હોય છે. એમ.

સ્વયં ગતિપૂર્વક સ્થિર રહેલા. તિષ્ઠત છે ખરું ને ? તિષ્ઠત છે. જે જીવ અને પુદ્ગલ ઊભા રહે છે, એટલે ઊભા રહ્યાનો અર્થ થયો કે પહેલા ચાલતા હતા. ‘જીવ

અને પુદ્ગલને સ્થિર રહેવામાં જે નિમિત્તકારણ છે તે અધર્મદ્રવ્ય છે. જિનેન્દ્ર ભગવાને આ ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યને તથા હવે પછી કહેવામાં આવશે તે...' બધાને એમ સમુચ્ચ લઈ લીધું. 'આકાશ અને કાળ દ્રવ્યને અમૂર્તિક (ઇન્દ્રિય અગોચર) કહ્યા છે.' ઇન્દ્રિયથી જણાય એવા નથી, જ્ઞાનગમ્ય છે. અતીન્દ્રિય જ્ઞાનગમ્ય છે. એવા ચાર અરૂપી છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ અને કાળ. એક પુદ્ગલ રૂપી છે, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળા (છે). તેને ઓળખીને બરાબર શ્રદ્ધવા જોઈએ. પુદ્ગલને પુદ્ગલ તરીકે માનવું જોઈએ, પુદ્ગલની પર્યાયને પુદ્ગલની પર્યાય તરીકે માનવી જોઈએ અને પુદ્ગલના ગુણને પુદ્ગલના ગુણ તરીકે માનવા જોઈએ. સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- ... નિશ્ચય તો....

ઉત્તર :- પણ નિશ્ચય સાથે આવું હોય છે. વીતરાગ થાય પછી એવું જ્ઞાન અને એવો વિકલ્પ હોતો નથી. પૂર્ણ થઈ ગયું એને ખલાસ થઈ ગયું. નીચે(ની ભૂમિકામાં) એવા વિકલ્પો, જ્ઞાન અધૂરું છે પૂર્ણ થયું નથી, એથી એને એ દશા (હોય છે). ચારિત્ર પૂર્ણ થયું નથી. એ ચારિત્ર પૂર્ણ અખંડ થઈ જાય તો પછી આ ભાવ રહેતો નથી. એવો વ્યવહારભાવ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન હોય ત્યારે છ દ્રવ્યની શ્રદ્ધાનો, જીવ-અજીવ તત્ત્વનો વિકલ્પ, જેવું સ્વરૂપ છે એવી શ્રદ્ધાનું જ્ઞાન એને હોય છે. એ સંબંધીનું જ્ઞાન હોય છે અને એ સંબંધીનો વિકલ્પ પણ હોય છે. સમજાણું ?

અન્યમત્તિ એમ બેસાડી દેએ કે એકલો આત્મા, એકલો આત્મા એમ ન ચાલે, એમ કહે છે. એક આત્મા ! પણ એ આત્મા સાથે એને વ્યવહારના આવા છ દ્રવ્યોની શ્રદ્ધા એને હોય. છ દ્રવ્યની શ્રદ્ધા નથી એને એકલો નિશ્ચય આત્મા અખંડ એકરૂપ છે એની શ્રદ્ધા એને હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કે નહિ ? એક સમયની જ્ઞાનની પર્યાયમાં છ દ્રવ્યને શ્રદ્ધવાની, જાણવાની તાકાત છે. વિકલ્પ સહિત. સમજાણું ? એવી જેને માન્યતા નથી એને અખંડ એક સમયમાં પૂર્ણ અનંત ગુણનો પિંડ એવું આત્મદ્રવ્ય, જેમાં એવી અનંતી અનંતી પર્યાયનો રસ પડ્યો છે. એવું આત્મદ્રવ્ય (છે). એને આવા છ દ્રવ્યની શ્રદ્ધા હોય છે. આત્મદ્રવ્યની શ્રદ્ધા હોય નહિ, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- દેડકાને ખબર છે ?

ઉત્તર :- હા, દેડકાને ખબર છે. દેડકા પણ બરાબર જાણે છે. આત્મા આનંદસ્વરૂપ

છે એ આનંદમાં ભાન છે કે આ આત્મા (છે). એ આત્માથી વિરુદ્ધ તે આત્મા નહિ, એને શ્રદ્ધામાં-જ્ઞાનમાં આવી ગયું છે. અને આ વિકલ્પ ઊઠે છે એ દુઃખ છે, આ આનંદ નહિ. આ આનંદ છે એવી મીઠાશ નથી, એનાથી વિપરીત છે. એટલે એનાથી વિપરીત ભાવ આસ્રવની શ્રદ્ધા, આસ્રવ અને બંધભાવની (શ્રદ્ધા) એને આવી ગઈ છે. આનંદ છે એ અલ્પ છે અને આખી ચીજ આનંદ છે એ આનંદને વૃદ્ધિ કરવા મથે છે એ સંવર અને નિર્જરા છે. પૂર્ણ કરવા મથે છે એ મોક્ષ છે.

મુમુક્ષુ :- ... જીવના ભેદો....

ઉત્તર :- આ ભેદ એમાં આવી ગયા. જ્ઞાનરહિત તે પુદ્ગલ છે અથવા પાંચ દ્રવ્ય (છે). એ એમાં આવી ગયું. કીધું ને ? ભેદ ક્યાં આમાં કીધા ? આમાં પણ ઈ ક્યાં આવ્યું ? અહીં તો શું કહ્યું ? ‘ચેતનતા-વિન સો અજીવ હૈ’ આટલી વાત લીધી છે. એમણે પ્રયોજનભૂતની જ વાત લીધી છે. સમજાય છે ? આ ગુણી અને આ ગુણવાળો. આ ગુણ અને આ ગુણવાળો, બસ, એટલી વાત. સમજાણું કાંઈ ? એ પ્રયોજનભૂત છે. બાકી બધી વાતું ગમે એટલી હોય એની સાથે કંઈ (સંબંધ નથી). ઘડો કેમ થયો ને કેમ થયો (એનું કામ નથી). પણ માટી દ્રવ્ય છે અને વર્ણ, ગંધ, રસ એના ગુણ છે અને એ ગુણની પર્યાય છે તે આ ઘડો છે. સમજાણું કાંઈ ? એ કાંઈ કુંભારની પર્યાય ઘડો છે એમ નથી. આહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ?

એ અજીવતત્ત્વમાં આમ આવી જાય છે. ચેતન વિનાની ચીજ એવા અજીવો છે. એ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય ત્રણે અજીવ છે. એમાં ક્યાંય ચેતનનો અંશ ત્રણેમાં નથી. એટલે એના વિરુદ્ધના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળો તે પુદ્ગલ છે અને એ સિવાય ધર્માસ્તિકાયમાં એક જ ગુણ વર્ણવીને, ગતિ કરે એમાં ધર્માસ્તિકાય નિમિત્ત છે, બસ ! એક ગુણથી એનું વર્ણન કરી નાખ્યું, એ ગુણનો ધરનારો આખો ગુણી (છે). અને તિષ્ઠત-અધર્માસ્તિકાય. ઠરે છે, નિમિત્ત છે એ અધર્માસ્તિકાય. એટલા એક ગુણથી એનું વર્ણન કર્યું. સમજાણું કાંઈ ? એ સાત (ગાથા પૂરી) થઈ. (હવે) આઠમી.

આકાશ, કાળ અને આસ્રવના લક્ષણ અને ભેદ

સકલ દ્રવ્યકો વાસ જાસર્મે, સો આકાશ પિછાનો;
નિયત વર્તના નિશિ-દિન સો, વ્યવહાર કાલ પરિમાનો.
યો અજીવ, અબ આસ્રવ સુનિયે, મન-વચ-કાય ત્રિયોગા;
મિથ્યા અવિરત અરુ કષાય; પરમાદ સહિત ઉપયોગા. ૮.

અન્વયાર્થ :- (જાસર્મે) જેમાં (સકલ) સર્વે (દ્રવ્યકો) દ્રવ્યનો (વાસ) નિવાસ છે (સો) તે (આકાશ) આકાશ દ્રવ્ય (પિછાનો) જાણવું. (વર્તના) પોતે પલટ અને બીજાને પલટવામાં નિમિત્ત થાય તે (નિયત) નિશ્ચયકાળ દ્રવ્ય છે અને (નિશિ-દિન) રાત્રિ-દિવસ વગેરે (સો) તે (વ્યવહાર કાલ) વ્યવહારકાળ (પરિમાનો) જાણો. (યો) આ પ્રકારે (અજીવ) અજીવ તત્ત્વનું વર્ણન થયું. (અબ) હવે (આસ્રવ) આસ્રવ તત્ત્વ (સુનિયે) સાંભળો. (મન-વચ-કાય) મન, વચન અને કાયાના આલંબનથી આત્માના પ્રદેશો ચંચળ થવારૂપ (ત્રિયોગા) ત્રણ પ્રકારના યોગ તથા (મિથ્યા) મિથ્યાત્વ, (અવિરત) અવિરતિ, (કષાય) કષાય (અરુ) અને (પરમાદ) પ્રમાદ (સહિત) સહિત (ઉપયોગા) આત્માની પ્રવૃત્તિ તે [આસ્રવ તત્ત્વ કહેવાય છે.]

ભાવાર્થ :- જેમાં છ દ્રવ્યોનો નિવાસ છે તે સ્થાનને આકાશ* કહે છે. જે પોતાની મેળે પલટે છે તથા પોતાની મેળે પલટતા બીજા દ્રવ્યોને પલટવામાં નિમિત્ત છે તેને 'નિશ્ચયકાળ'x કહે છે. રાત, દિવસ, ઘડી, કલાક વગેરેને 'વ્યવહારકાળ' કહેવાય છે.

* જેવી રીતે કોઈ વાસણમાં પાણી ભરીને તેમાં ભસ્મ (રાખ) નાખવામાં આવે તો તે સમાઈ જાય છે, પછી તેમાં ખાંડ નાખવામાં આવે તો તે પણ સમાઈ જાય છે; પછી તેમાં સોયો નાખવામાં આવે તો તે પણ સમાઈ જાય છે; એવી રીતે આકાશમાં પણ ખાસ અવગાહનશક્તિ છે. તેથી તેમાં સર્વ દ્રવ્યો એકી સાથે રહી શકે છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને રોકતું નથી.

x પોતે પોતાની અવસ્થારૂપે સ્વયં પરિણમતા જીવાદિક દ્રવ્યોના પરિણમનમાં જે નિમિત્ત હોય, તેને કાળ દ્રવ્ય કહે છે. જેમ કુંભારના ચાકને ફરવામાં લોઢાની ખીલી. કાળ દ્રવ્યને નિશ્ચયકાળ કહે છે. લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ છે તેટલા જ કાળદ્રવ્ય (કાલાણુઓ) છે, દિવસ, ઘડી, કલાક, મહિના તેને વ્યવહારકાળ કહે છે.

(જૈન સિ. પ્ર.)

આઠમી (ગાથા). ‘આકાશ,...’ની વ્યાખ્યા, ‘કાળ,...’ની વ્યાખ્યા ‘અને આસ્રવના લક્ષણ અને ભેદ.’ની વ્યાખ્યા કરશે.

સકલ દ્રવ્યકો વાસ જાસમેં, સો આકાશ પિછાનો;
નિયત વર્તના નિશિ-દિન સો, વ્યવહાર કાલ પરિમાનો.
યોં અજીવ, અબ આસ્રવ સુનિયે, મન-વચ-કાય ત્રિયોગા;
મિથ્યા અવિરત અરુ કષાય; પરમાદ સહિત ઉપયોગા. ૮.

‘સકલ દ્રવ્ય કો વાસ’ જોયું ? ભાષા તો જુઓ એમની ! ‘જાસમેં’ પછી લીધું. ‘યોં અજીવ,...’ બસ, એ અજીવ. પહેલા જીવનું ત્રણ પ્રકારે વર્ણન કર્યું. બહિરાત્મા-અંતરાત્મા-પરમાત્મા. એ પર્યાયને એણે જાણવી, અજીવને આ રીતે જાણવું. બહિરાત્મામાં એ જીવને છોડવાનું કહ્યું હતું એની એકત્વબુદ્ધિ છૂટી ગઈ છે. એટલું એને (કહ્યું). બીજા બોલો હતા. અહીં એને આસ્રવમાં વિશેષ પ્રકારે બધું વર્ણન કરીને આસ્રવનું વર્ણન કર્યું છે. કોઈ કહે કે, બહિરાત્મામાં આસ્રવનું વર્ણન આવી ગયું હતું, અંતરાત્મામાં સંવર, નિર્જરાનું આવી ગયું હતું, મોક્ષમાં (પરમાત્માનું) આવી ગયું હતું. તો કહે છે, ના. એનું સામાન્યપણે (વર્ણન હતું). ફક્ત એકત્વબુદ્ધિનો ત્યાગ, એકત્વબુદ્ધિનો અભાવ અને પૂર્ણ જ્ઞાનની દશા, એટલી વાત જીવની પર્યાયનું વર્ણન બતાવવા ત્યાં આવી હતી.

અહીંયાં ‘યોં અજીવ, અબ આસ્રવ સુનિયે, મન-વચ-કાય ત્રિયોગા’ મન, વચન અને કાયાનું કંપન-યોગ છે એ પણ આસ્રવ છે એ બધી વાત અહીંયાં આસ્રવ તત્ત્વમાં વિસ્તારથી વર્ણવી છે. સમજાણું કાંઈ ? ‘મિથ્યા અવિરત અરુ કષાય; પરમાદ સહિત ઉપયોગા.’ પાંચેય લીધા. મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ. પાંચ છે ને ? આસ્રવ પાંચ છે કે નહિ ? સમજાણું કાંઈ ? ‘ઉપયોગા’ લીધું ને ? એની પ્રવૃત્તિ-જીવની પ્રવૃત્તિ અહીં લેવી છે. એમ કહીને ઇ કહે છે કે, એ આસ્રવ કાંઈ કર્મને લઈને નથી. છે એમાં ? નીકળે છે એમાં ? જુઓને ! ‘પરમાદ સહિત ઉપયોગા.’ (કહ્યું છે). એ.. દેવાનુપ્રિયા ! છે કે નહિ એમાં ? કે, કર્મથી આમાં ખેંચી ખેંચીને કાઢે છે ? કર્મ તો અજીવમાં નાખી દીધા. અજીવની પર્યાયમાં નાખી દીધા. અજીવની પર્યાય છે એમ એને શ્રદ્ધવી જોઈએ. વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શવાળી પર્યાય. આ પુદ્ગલો એ પુદ્ગલની

પર્યાય છે એમ શ્રદ્ધવું જોઈએ. અહીં તો આત્માની આસ્રવની પર્યાય (નીવાત કરે છે). સમજાણું કાંઈ ? થોડામાં ઘણું ભરી દીધું છે, હોં ! એક એક શબ્દ એવો વાપર્યો છે કે પૂરું કરે છે.

‘(જાસમેં) જેમાં...’ જાસમેં એટલે આકાશમાં. ભગવાને જોયેલા લોકાલોક વ્યાપક આકાશ અરૂપી પદાર્થ છે. ‘જેમાં સર્વે દ્રવ્યનો નિવાસ છે...’ પણ દ્રવ્ય એમાં રહ્યા છે ન્યાંથી સિદ્ધ કર્યું છે, હોં ! સમજાણું કાંઈ ? દ્રવ્ય એમાં રહ્યા છે એને આકાશ નિમિત્ત છે. સમજાણું કાંઈ ? આમાં છે કે નહિ ? જુઓને આમાં. આ તો પહેલુંવહેલું વંચાય છે તો એને અત્યારે ખ્યાલમાં લેવું જોઈએ ને. આ તો બહુ સાદી ચીજો છે. કેટલી હજાર છપાઈ ગઈ છે ને આ ? ચૌદ હજાર તો હિન્દી (છપાણી), મરાઠી સત્તર હજાર, આપણી ગુજરાતી ? ગુજરાતી એક હજાર જ ? છોકરાઓને બધાને ધ્યાન રાખવું પડશે કે નહિ ? કોઈ શીખડાવે છે કે નહિ ? અત્યારે કોઈ માસ્તર-બાસ્તર છે નહિ. (એક) માસ્તર હતા ઇ બિચારા ચાલ્યા ગયા. કોઈ શીખવે નહિ, રખડે છે બધા. અહીં પા કલાક, અડધો કલાક, એક કલાક ભણાવનાર ન હોય તો રખડે જ ને, બીજું શું ? થોડો વખત હોય તો એ રખડવાનું કામ કરે. સમજાણું ? શું કીધું ?

આ તો એમની ગોઠવણીની રચનામાં કેવી શૈલી ટૂંકામાં ભરી દીધી છે ! એ પણ આવા સાદા હિન્દી શ્લોકો. હિન્દીમાં પણ ઘણી વાત મૂકી દીધી છે. કહે છે કે, આકાશ નામનો પદાર્થ છે કે જેમાં છ દ્રવ્યનો વાસ છે, વાસ. વાસ-ઘરમાં જેમ વાસ હોય ને ? એમ આકાશમાં છ દ્રવ્યનો વાસ છે. સમજાણું ? ‘તે આકાશ દ્રવ્ય જાણવું.’ એને જાણવું. આકાશ અરૂપી લોકાલોક વ્યાપક છે એમાં આ રહેલા છે એમ જાણવું. સમજાણું ?

હવે કાળ. ‘(વર્તના)...’ ‘વર્તના નિયત’ એ કાળને માટે આપ્યું. વર્તના નિયત. વર્તવું છે જેને નિશ્ચય એવું કાળદ્રવ્ય છે. વર્તવું એનો ગુણ છે એવો કાળદ્રવ્ય છે. એટલે પછી એમાંથી (એમ કહ્યું કે) જે વર્તે તેને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? વર્તવું એ પોતાનો ગુણ છે, એ જાતનો. પોતે પરિણમે છે ને ? અને જે વર્તે છે એટલે પરિણમે છે એને નિમિત્ત છે. પરિણમે છે એને નિમિત્ત છે. નિમિત્ત નથી એમ નહિ અને નિમિત્ત ન હોય તો ન પરિણમે, એમ અહીં નહિ. પરિણમે છે એ

પણ છે અને સામે નિમિત્ત પણ છે.

દરેક દ્રવ્ય પોતે પોતાની ગુણ-પર્યાયપણે સ્વકાળે પરિણમે છે ત્યારે એક વર્તના, વર્તનાનું નિમિત્તરૂપે અને પોતે વર્તનાગુણવાળું એક કાળદ્રવ્ય છે. અહીં એક જ ગુણથી બધા દ્રવ્યોને વર્ણવ્યા છે. ધર્મ-ગતિ, તિષ્ઠત-(સ્થિર થવું), વર્તમાન વસવું. સમજાય છે ? અને અરૂપી તો સાથે લઈ લીધું છે, બાકી દરેક દ્રવ્યમાં છે અનંતા ગુણો. પોતે પલટે, વર્તના-વર્તે અને બીજાને પલટવામાં નિમિત્ત થાય. તે નિયત છે 'નિશ્ચય કાળ દ્રવ્ય છે...' તે નિશ્ચય કાળ દ્રવ્ય છે. કોઈ કાળ દ્રવ્ય ઉપચારિક માને એમ છે નહિ. એમ સિદ્ધ કરવું છે.

વ્યવહાર સમક્રિતમાં પણ નિશ્ચય સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કાળ સહિત દ્રવ્યને માને છે. સમજાણું ? એક સંપ્રદાય કાળ દ્રવ્યને માનતા નથી. (એમ કહે છે), એ ખોટી વાત છે. સમજાણું કાંઈ ? વર્તનારો સ્વભાવ પુરુષાર્થ જીવને હોય કે ઊલટો પુરુષાર્થ હોય એમાં એક બીજી ચીજ નિમિત્ત છે. સ્વકાળનું પરિણમન છે તો પરકાળ વસ્તુ એક એવું દ્રવ્ય છે એ એને નિમિત્ત પર્યાય થાય છે. સમજાણું કાંઈ ? આ તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા 'દૌલતરામ' પંડિતે બનાવ્યું છે, લ્યો ! એને પણ કેટલાક ખોટું ઠરાવતા હશે. અત્યારે તો શું થાય ? લોકોને બિચારાને અભ્યાસ ન મળે, શેઠિયાઓને નવરાશ ન મળે, નવરાશવાળાને અભ્યાસ ન મળે. પેલા નવરા ન મળે. એટલે પછી કોઈ માથે ધણીધોરી ન મળે એટલે જે જેમ ચલાવે એમ ચાલ્યું, ચાલે. અહીં તો કહે છે, ભાઈ ! ભગવાનનો માર્ગ છે એ સ્વયંસિદ્ધ દરેક પદાર્થ સ્વતંત્ર સિદ્ધ કરીને નિમિત્ત શું છે એનું જ્ઞાન કરાવે છે. સમજાણું કાંઈ ? પછી ઈશ્વર નિમિત્ત છે, કર્તા, એમાં આ લોકોએ વાંધો શું કરવા ઉઠાવ્યો ? એમ છે જ નહિ. વસ્તુ જ પોતાથી દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય અકૃત્રિમ ચીજ પોતાથી છે. ફક્ત બીજી ચીજ ... છે, પોતાને લઈને પરિણમે એમાં નિમિત્ત એક ચીજ છે, બસ ! એને લઈને છે, ઈશ્વરને લઈને જગત છે એમ નથી. એમ આ નિમિત્તને લઈને આ દ્રવ્યો છે એમ નથી. સમજાણું કાંઈ ?

વસ્તુ છે એ પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી દરેક છે એ ઉપાદાન (છે), એમાં એક (સાથે) બીજી ચીજ છે. આવું વસ્તુનું સ્વરૂપ જ છે. એમાં કોઈએ કર્યું છે અને બીજી રીતે કહ્યું છે, નથી તેમ કહ્યું છે એમ નથી.

મુમુક્ષુ :- પહેલા કહ્યું કે પહેલા જાણ્યું છે ?

ઉત્તર :- જાણ્યું ત્યારે કહ્યું છે. એ તો અનાદિથી ચાલ્યા આવે છે. જાણનારા અને કહેનારા. કહ્યું અને જાણ્યું નહિ, જાણ્યું અને કહ્યું. જાણ્યા વિના કહે ક્યાંથી ? કહ્યું એવું એણે જાણ્યું છે. એટલે શું કહે ? અનેકાંત કહ્યું છે એવું એણે જાણ્યું છે. નિયત એને મિથ્યાદષ્ટિ કહ્યા છે, એમ ઇ કહે છે. અરે..! ભગવાન ! આત્માની પણ બલિહારી છે ને ! ભગવાને જેવી દ્રવ્યની વ્યવસ્થા છે એવી કહી છે. કહી છે એવી જાણી છે એમ એણે કીધું. ભાઈ ! પણ જેવી છે એવી જાણી છે, જાણી છે એવી કહી છે. (તો કહે), એમ નહિ. એમાં વાંધો આવે. જાણી છે. ત્રણકાળનો જે પ્રકારે છે એને ભગવાને જાણે છે. આ તો દ્રવ્યમાં નિયત-અનિયત પર્યાય થાય એમ ભગવાને કહી છે, એમ ભગવાને પછી એવું જાણ્યું છે. એવું આવ્યું છે. આવ્યું છે ને ? આહા..હા..! સમજાણું કાંઈ ? આ રીતે સમજે તો બધો વિવાદ બંધ થઈ જાય. એમ લખ્યું છે, નહિ ? છેલ્લું એમ લખ્યું છે ને ? અરે..! ભગવાન ! બાપુ ! પણ શી રીતે સ્વીકારે ? ખ્યાલમાં, ભાવમાં આ વાત આમ છે એમ ભાસન થવું જોઈએ કે નહિ ? કે, આમ ને આમ માની લેવું ? એમ વાત બેસે શી રીતે પણ ?

મુમુક્ષુ :- બીજા કહે છે એ પોતે માને તો વિવાદ બંધ થાય.

ઉત્તર :- ના, એ નહિ. બીજાનું ખોટું છે. કારણ કે નિયતને મિથ્યાદષ્ટિ ભગવાને કીધું છે. મિથ્યાદષ્ટિ નિયતને કીધું છે અને તમે નિયતનું... પણ કહ્યું નથી, તને ખબર નથી. એ તો સ્વભાવ, પુરુષાર્થ નહિ માનનારા, એકલો નિયત માનનારા એને (મિથ્યાદષ્ટિ કહ્યા છે). ત્યાં વિધિ અને કારણ કહ્યા છે, એમ ત્યાં કહે છે. પણ સ્વભાવ, પુરુષાર્થ, સર્વજ્ઞ એક સમયમાં ત્રણકાળનું જ્ઞાન, એ નિયતવાળો ક્યાં માને છે ? સમજાણું ? એક સમયમાં, એક સમયમાં કેવળજ્ઞાન એક સમયમાં લોકાલોક નિમિત્ત. વર્તમાન નિમિત્ત એક સમયમાં. ભવિષ્યમાં પર્યાય થશે એમ નહિ. એનો અર્થ એ થઈ ગયો કે, દ્રવ્યમાં જે સમયે એ પર્યાય થવાની એવો ક્રમ જ આમાં-એની શક્તિમાં પડ્યો જ છે. દ્રવ્ય પણ ક્રમબદ્ધ પર્યાય થાય એવું દ્રવ્ય છે, ગુણ પણ ક્રમબદ્ધ થાય એવા છે, પર્યાય તો ક્રમસર થાય છે. એક સમયમાં અહીં જેવું જાણ્યું એવું એક સમયમાં આ બધું એને ખ્યાલમાં આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ ? ભવિષ્યમાં થશે કે ગઈ,

એમ નહિ. સમજાણું આમાં કાંઈ ? શું કીધું સમજાણું ?

એક સમયમાં કેવળજ્ઞાન પર્યાય છે એને લોકલોકના વર્તમાન બધા દ્રવ્યો નિમિત્ત થાય છે. વર્તમાન નિમિત્ત થાય છે. વર્તમાન નિમિત્ત શી રીતે થશે ? વર્તમાનમાં ભૂત-ભવિષ્યની પર્યાય નથી. પણ ભૂત-ભવિષ્યની પર્યાય જે ક્રમસર દ્રવ્યમાં થવાની છે અને થઈ ગઈ છે એની દ્રવ્યમાં લાયકાત વર્તમાનમાં પડી છે. ભાઈ ! સમજાણું ? થઈ ગઈ અને થશે, વ્યવસ્થિત જે થઈ અને થશે એની લાયકાત દ્રવ્યમાં પડી છે, ગુણમાં પડી છે. પ્રગટ આ છે. એ રીતે એને નિમિત્ત આખા કેવળજ્ઞાનમાં (થાય છે). એક સમયમાં (ત્યાં) અને અહીં એક આખું (કેવળજ્ઞાન). એક સમયમાં આખું નિમિત્ત છે. ભવિષ્યમાં થશે ને એ પ્રશ્ન નહિ. દ્રવ્યની શક્તિ પણ એવી છે, ગુણની શક્તિ પણ એવી છે અને પર્યાયની શક્તિની વ્યક્તતા પણ એ રીતે છે. એમ એક સમયમાં ભગવાનના જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ ? વ્યવહાર તરીકે જાણ્યું છે. એક સમયનું જ્ઞાન છે એવું જ્ઞાને પોતે જાણ્યું. એમ આ એક જાણ્યું એટલે નિમિત્ત તરીકે એમાં, નિમિત્તમાં સ્થિતિ જ એની એવી છે, બીજી સ્થિતિ હોઈ શકે નહિ. પણ હવે શું થાય ? ઇ કાંઈ કોઈ પરાણે બેસાડી દે એવું છે ? ન્યાયથી જ્ઞાનની સમ્યક્ યુક્તિ દ્વારા એ જો ખ્યાલમાં આવે તો આવી શકે. નહિતર તો એ વાતની કાંઈ ઘડ બેસે નહિ. સમજાણું ?

એક કાળ દ્રવ્ય નિશ્ચય પોતે વર્તે છે. એક બીજું વર્તે છે, વર્તે છે, વર્તે છે સમયે સમયે એને આ એક નિમિત્ત છે. વર્તે છે એને નિમિત્ત છે. ‘અને (નિશિ-દિન) વ્યવહારકાળ...’ છે. રાત્રિ, દિવસ, પહોર એ આમ ઘણા સમયોને ભેગા કર્યા ને ? એ વ્યવહારકાળ છે. એ વ્યવહારકાળ (પરિમાનો)...’ એટલે ‘જાણો. આ પ્રકારે અજીવ તત્ત્વનું વર્ણન થયું.’ સમજાણું ?

‘હવે આસ્રવ તત્ત્વ સાંભળો. મન, વચન અને કાયાના આલંબનથી આત્માના પ્રદેશો ચંચળ થવારૂપ (ત્રિયોગા) ત્રણ પ્રકારના યોગ...’ ઇ છેલ્લાને પહેલું લીધું. અહીં તો પદ્ય છે ને ? પદ્યની શૈલી ગોઠવવી જોઈએ ને ? નહિતર યોગ છે એ છેલ્લો છે. મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ. એ પાંચ આસ્રવ છે. એમાં યોગને પહેલો (લીધો છે). શાસ્ત્રમાં પણ ‘યોગાસ્રવાઃ’ એમ ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’માં કહ્યું છે ને ?

ભાઈ ! એટલે અહીં એ વાત જ પહેલી એ આવી. સમજાણું ? ‘યોગાસ્રવા:’. પછી એના પેટામાં બધા નાખે. સમજાણું ?

‘મન, વચન અને કાયાના આલંબનથી...’ આ જડના આલંબન, હોં ! નિમિત્ત. આત્માના પ્રદેશો જે અંદર કંપે (છે) એને જોગ કહેવાય છે. એ જોગ ત્રણ પ્રકારના યોગ છે. કારણ કે મનને જડનું અવલંબન નિમિત્ત હોય. એ વખતના કંપનને મનયોગ કહે છે. વાણીના પરમાણુનું અવલંબન નિમિત્ત હોય એ વખતે આત્મપ્રદેશના (કંપનને) વચનયોગ કહે છે. દેહનું અવલંબન નિમિત્ત હોય, પ્રદેશનું કંપન એ તો કંપનરૂપ જ છે. પણ જેવા પ્રકારનું નિમિત્ત છે એ અપેક્ષાએ કંપનને એ પ્રકારનો યોગ કહેવામાં આવે છે. એ યોગ આસ્રવ છે. સમજાય છે ? નવા પરમાણુ આવવામાં એ નિમિત્ત છે. એ આસ્રવને બરાબર જાણવો જોઈએ.

‘મિથ્યાત્વ,...’ તે મોટો આસ્રવ છે. વિપરીત માન્યતા, વિપરીત અભિનિવેશ, ઊંધો અભિપ્રાય. સુખ જડમાં, સુખ પુણ્યમાં, સુખ પાપમાં (છે) એ વિપરીત મિથ્યાત્વ, વિપરીત અભિપ્રાય (છે). પ્રતિકૂળતામાં દુઃખ (છે).... સમજાણું કાંઈ ? એ મિથ્યાત્વ અભિપ્રાય છે, એ આસ્રવ છે, નવા બંધનના કારણો છે. એને બરાબર ઓળખવા જોઈએ.

‘(અવિરત)...’ અત્યાગભાવ. ત્રણ કષાય આદિ હોય છે. અંદર રાગની તીવ્ર આસક્તિ (છે) એ પણ આસ્રવ છે. એનાથી નવા આવરણો આવે. આમાં કર્મની વાત લીધી નથી, હોં ! એ પોતાના પરિણામ, ઉપયોગ એ જાતના છે તેને આસ્રવ કહે છે. આહા..હા...! એ તો પછી નિમિત્ત હોય એનું (જ્ઞાન કરાવે), એ તો જડની પર્યાયનું નિમિત્ત છે. સમજાણું ? અને ‘કષાય...’ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ કષાય છે તે આસ્રવ છે. જીવની ઉપયોગ પ્રવૃત્તિ છે, જીવના ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ છે. એટલે આત્માના પ્રદેશની એ જાતની પ્રવૃત્તિના આ બધા પરિણામ છે. ‘અને પ્રમાદ...’ પ્રમાદ થવો. કષાય ગયા પછી પણ થોડો પ્રમાદ રહે છે એ પણ આસ્રવ છે.

એ ‘આસ્રવ સહિત આત્માની પ્રવૃત્તિ...’ જુઓ ! આત્માની પ્રવૃત્તિ એટલે અંદર ઉપયોગ પ્રવૃત્તિમાં જોડાયો ‘તે આસ્રવ તત્ત્વ કહેવાય છે.’ એમ આસ્રવ તત્ત્વને જાણવું જોઈએ. કર્મને લઈને આસ્રવ (થાય છે) એમ ન જાણવું જોઈએ, સ્વભાવ તે આસ્રવ

છે એમ નહિ. આ પ્રકારના આત્માના નિમિત્તના લક્ષમાં જોડાતાં જે મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, યોગના પરિણામ થાય તેને આસ્રવ કહે છે. જેમ ગળણાં વડે પાણી આવે છે ને ? એમ આ આસ્રવ વડે નવા કર્મો આવે છે. એટલે એ આસ્રવ તત્ત્વને જેમ છે તેમ ઓળખીને શ્રદ્ધવું જોઈએ. એ વ્યવહાર સમકિતના વિષયમાં આ આવે છે. (વિશેષ કહેશે...)

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)

